

Teoria i filozofia prawa

Wykłady

Na podstawie książki: A. Kość, *Podstawy filozofii prawa*, Lublin 2005.

Filozofia prawa jako nauka

- **Filozofia prawa zajmuje się systematycznym rozważaniem przyczyn istnienia prawa i jego istotą.** Filozofia prawa jest filozofią zajmującą się prawem albo innymi słowy: filozofia prawa widzi prawo oczyma filozofa.
- **Prawo jest fenomenem społecznym, regulującym życie wspólne ludzi należących do danej grupy.** Także stwierdzenie, że filozofia prawa jest nauką badającą istotę prawa, wydaje się stwierdzeniem prostym, ale w świecie filozofii nie ma jedności w kwestii, co jest przedmiotem filozofii.

Świat realny i świat nauki

- **Nauka rozpoczyna się tam, gdzie istnieje świat realny**, ona czyni go swoim przedmiotem, ona próbuje go poznać. W tym sensie świat nauki różni się od świata naturalnego, ale nauka bierze swój początek z rzeczywistości i z doświadczenia.
- Z filozoficznego punktu widzenia wszystko może stać się przedmiotem nauki, stąd też na przykład stwierdzenie, że *świat realny nie istnieje*, czy też, chociaż nawet istnieje, to jego poznanie jest niemożliwe, jest jedną z możliwości filozoficznego myślenia. W tym przypadku *świat realny* stanie się światem istniejącym jedynie we własnej świadomości człowieka poznającego, ale aby go wyjaśnić, dojdziemy do świata nauki.

Świat realny i świat nauki

- Jeśli jednak treść nauki nie będzie miała żadnego związku z rzeczywistością, nauka straci przyczyny istnienia swojego przedmiotu, nauka stanie się rzeczą niemożliwą.
- Istnieją **dwa rodzaje nauki**. Z jednej strony istnieje *świat natury* albo świat przyrody widzialny *gołym* okiem czy też oparty na bezpośrednim doświadczeniu, a z drugiej strony istnieje *świat człowieka*, którego do końca nie możemy zrozumieć. Świat natury kieruje się prawami przyrody, w świecie człowieka obowiązują normy.

Stąd też **rozzóżniamy dwa różne rodzaje nauki:**

- **nauki przyrodnicze** (*Naturwissenschaft*)
- **i nauki humanistyczne** (*Geisteswissenschaft*).

Rola filozofa prawa

- **filozof prawa nie może za podstawę swoich rozważań przyjąć postawy *scjentyzmu*.** Scjentyzm to też swojego rodzaju ideologia, postępowania człowieka bowiem nie można wytłumaczyć do końca na podstawie wyników badań nauk przyrodniczych. Weźmy na przykład wolność człowieka, której nie można wytłumaczyć na podstawie *konieczności* praw przyrody. Konieczność praw przyrody jest oczywista w naukach przyrodniczych, ale ani wolności, ani konieczności nie można zrozumieć do końca za pomocą metod doświadczenia. Myśląc kategoriami nauk przyrodniczych: w naukach przyrodniczych nie powinno być wyjątków od praw przyrody. Stosując jednak te same metody, nie możemy wyjaśnić istnienia wyjątków od norm prawnych. Już na podstawie codziennej, jeszcze przednaukowej obserwacji można zauważyć, że istnieje zasadnicza różnica pomiędzy prawami przyrody a normami prawa. Istnienia norm prawnych, praw, obowiązków, odpowiedzialności człowieka nie można wyprowadzić z nauk przyrodniczych, one jednak istnieją jako przedmiot nauki innego rodzaju. Dlatego też nauka czy filozofia, która swoim przedmiotem czyni prawo, nie może się kierować metodami nauk przyrodniczych. Tego rodzaju nauka należy do dziedziny nauk humanistycznych.

Nauka a filozofia prawa jako metafizyka

- Systematyzując naukę albo określając jej poszczególne rodzaje kierujemy się dwiema miarami.
- Jedną miarą systematyzacji jest **przedmiot** nauki, na przykład astronomia za przedmiot swój ma ciała niebieskie, ich ruch itd., biologia przedmiotem swoich badań czyni istoty żyjące.
- Drugą miarą systematyzacji nauki, ważniejszą niż jej przedmiot, jest jej sposób podejścia do przedmiotu, czyli **metoda**, na przykład i medycyna, i antropologia, i etnologia, i socjologia, i etyka, wszystkie za swój przedmiot mają człowieka, ale ich metoda różni się, dlatego też mamy różne rodzaje nauki, choć wszystkie traktują o człowieku.

Nauka a filozofia prawa jako metafizyka

- Inną próbę systematyzacji nauki podjął **Arystoteles**, **podzielił nauki na przyrodnicze**, których przedmiot jako fenomen można poznać za pomocą zmysłów i nazwał je *ta physica*, **i nauki filozoficzne**, czyli te, których poznanie przekracza nasze zmysły i nazwał je *ta meta ta physica*, czyli **metafizyka**.

Nauka a filozofia prawa jako metafizyka

- Człowiek, poznając rzeczy jako fenomeny, ich wielkość, ciężar, kolor czy ruch, z pewnością nie zaspokaja swojej ciekawości i możliwości poznania. Człowiek chce wiedzieć więcej o nich, chce poznać ich przyczynę i cel. Jednak aby poznać przyczynę i cel rzeczy, dane oparte na zmysłach nie wystarczą; innymi słowy metody nauk empirycznych są tutaj nieprzydatne. Nauka tego rodzaju, a mianowicie **nauka spekulatywna, różni się od nauk empirycznych** i poznanie oparte na czystej metodzie nauk empirycznych nie przyniesie żadnych rezultatów. Jednak to wcale nie oznacza, że nauki spekulatywne negują nauki empiryczne. Przeciwnie, wyniki badań nauk empirycznych są podstawą i przesłanką nauk spekulatywnych. W przeciwnym razie nauki spekulatywne byłyby tylko fikcją.

Nauka a filozofia prawa jako metafizyka

- Konsekwentnie rozumując, **filozofia prawa**, będąca filozoficznym rozważaniem o prawie, **nie jest nauką empiryczną, lecz nauką spekulatywną**. Używając języka Arystotelesa można powiedzieć, że filozofia prawa jest jedną z dziedzin metafizyki. Twierdzenie, że **filozofia prawa jest jedną z dziedzin metafizyki**, nie oznacza, że możemy postawić znak równości pomiędzy filozofią prawa a metafizyką. W rozumieniu Arystotelesa metafizyka jest podstawą każdej dziedziny filozofii, sam Arystoteles nazwał ją *pierwszą filozofią*, a filozofia prawa jest tylko jej jedną częścią.

Filozofia prawa a prawo pozytywne

- Każda teoria opiera się na rzeczywistości i z niej bierze swój początek. **Rzeczywistość jednak nie jest jednolita**, istnieją różne rodzaje rzeczywistości, stąd też istnieją różne rodzaje nauki. Istnieje **rzeczywistość fizyczna**, lecz nie można też zaprzeczyć istnieniu **rzeczywistości duchowej**. Rozważmy do jakiej kategorii rzeczywistości należy prawo.
- **Każda nauka rozpoczyna się od faktów, które istnieją w rzeczywistości**. Podobnie jest i z filozofią prawa. Najpierw zauważamy człowieka jako byt istniejący fizycznie. Człowieka fizycznego i jego zachowanie poznajemy za pomocą naszych zmysłów. Człowiek jednak nie istnieje sam jeden, lecz żyje w społeczeństwie jako jego członek. Nauka, która ten fenomen społeczny czyni przedmiotem swoich badań, nazywa się **socjologią**.

Filozofia prawa a prawo pozytywne

- W każdym państwie istnieje obowiązujące w nim prawo, ale **prawo to nie jest bytem fizycznym**. Zniszczenie nawet wszystkich kodeksów prawnych i literatury prawniczej nie oznacza zlikwidowania samego prawa. Prawo nie jest bytem widzialnym ludzkim okiem, jest bytem innego rodzaju. To jest fakt, którego nie można zanegować.
- W jaki sposób prawo jest stosowane, jakie jest znaczenie norm prawnych — tymi i podobnymi problemami zajmuje się nauka, zwana nauką prawa, czy też w tym konkretnym wypadku **hermeneutyką prawa**. Z powodu skomplikowanej struktury prawa pozytywnego, przy stosowaniu prawa nie wystarczy tylko czytanie odpowiednich kodeksów, wtedy jeszcze nie poznamy znaczenia i zasad stosowania norm prawnych. Wykładem metody stosowania prawa zajmuje się systematycznie **nauka prawa**. **Nauka prawa ma cel praktyczny, stąd też należy do kategorii nauk praktycznych albo stosowanych.**

Filozofia prawa a prawo pozytywne

- **Badanie ostatecznych podstaw prawa jest przedmiotem filozofii prawa.** Jednak filozofia prawa nie daje bezpośrednio gotowych rozwiązań *technicznych* problemów prawa pozytywnego; to nie jest jej celem, ona **należy do kategorii nauk spekulatywnych.**
- Myśl ludzka, pragnienie poznania nie zatrzymuje się tylko na tym świecie, wychodzi w świat przyszły, chce poznać **ostateczną przyczynę wszystkich rzeczy**, wkracza w dziedzinę teologii, gdzie Bóg jest stwórcą całego świata i porządku świata, który wywodzi się od prawa wiecznego, czyli od Boga. Tutaj już wchodzimy w dziedzinę **teologii prawa**, która **źródło prawa widzi w Bogu.**

Specyfika filozofii prawa jako nauki

- **Nauka nie jest jedynie zbiorem wiadomości.** Powinna ona nie tylko dostarczyć nowego poznania danego przedmiotu, ale również przedstawić systematyczne rozważania danego przedmiotu i ukazać podstawę tego poznania. Również filozofia prawa, by być prawdziwą nauką, musi spełniać te warunki. Należy więc przedstawić systematyzację i metodę filozofii prawa. **W każdej dziedzinie nauki o jej metodzie decyduje przedmiot.** Nauki przyrodnicze zajmują się badaniem przyrody tak jak ona istnieje, stwierdzają fakty. To jest funkcją i celem nauk przyrodniczych. Natomiast taka nauka jak etyka nie bada czynów ludzkich, jak człowiek je rzeczywiście wykonuje, ale jak je powinien wykonywać.
- **Przedmiotem nauk przyrodniczych jest więc faktyczność.** Trafnie oddaje to termin w języku niemieckim *Sein*.
- **Przedmiotem zaś etyki i nauk jej podobnych jest normatywność i powinność,** co trafnie oddaje termin *Sollen*.

Specyfika filozofii prawa jako nauki

- Jeśli chodzi o przedmiot filozofii prawa, sytuacja przedstawia się następująco: problem prawa nie jest tylko problemem *Sollen*, prawem bowiem nie można oddzielić od rzeczywistości. Jeśli prawo nie chroni człowieka, jeśli porządek prawny jest pozbawiony skuteczności, wówczas o tym fenomenie nie możemy mówić jako o prawie. Z drugiej strony, prawa nie można zrównać z prawami świata przyrody, gdzie bez wyjątku panują zasady konieczności. **Przedmiotem filozofii prawa jest więc prawo, które znajduje się pomiędzy *Sein* a *Sollen*.** Stąd też wynika metoda filozofii prawa i jej specyfika. Metodą filozofii prawa nie może być jedynie metoda nauk empirycznych, ale z drugiej strony nie można też ignorować człowieka jako fenomenu społecznego, a porządek prawny traktować jedynie jako imperatyw kategoryczny.

Specyfika filozofii prawa jako nauki

- Słuszną więc **metodą filozofii prawa będzie metoda, która zachowa tzw. złoty środek, czyniąc przedmiotem filozofii prawa nie tyle teorię prawa (*law in the books*), co rzeczywiście żyjące prawo w społeczeństwie (*law in action, lebendes Recht*). Dlatego też w naszym rozumieniu **filozofia prawa jest dyscypliną prawniczą, której przedmiotem jest ogólna refleksja nad prawem i zjawiskami prawnymi**. Są jednak filozofowie prawa, którzy przedmiotem filozofii prawa czynią jedynie wartości. Dla nich filozofia prawa, która dla nas jest filozofią prawa w znaczeniu węższym, jest jedynie refleksją nad wartościami leżącymi u podstaw prawa i będącymi przedmiotem jego ochrony oraz refleksją nad ideą dobrego, sprawiedliwego prawa. Normatywność (*Sollen*) czynią oni przedmiotem dogmatyki prawa, a faktyczność (*Sein*) przedmiotem socjologii prawa.**

Specyfika filozofii prawa jako nauki

- Jeśli ujmemy człowieka w kategorii uniwersyteckie w wydaniu klasycznym, wówczas jego życie duchowe i fizyczne daje się pojąć na sposób pierwszych czterech „wysokich fakultetów” uniwersyteckich: teologii, filozofii, prawa i medycyny. Prawo zajmuje się trzecim elementem życia człowieka, tzn. jego wymiarem jako *animal sociale*, a filozofia zaś drugim, tzn. *animal rationale*. Słusznie więc **można uważać filozofię prawa za naukę interdyscyplinarną, pomost między filozofią a prawem łączący obie**. Krótko mówiąc, filozofia prawa ma uzasadnić istotę i istnienie prawa filozoficznie, czyli wyjaśnić aspekt rozumowy i społeczny człowieka.

Cel filozofii prawa jako nauki

- Celem filozofii prawa jako przedmiotu studiów uniwersyteckich ma być przybliżenie studentom prawa jako idei i jako wartości. Niektórzy filozofowie prawa uważają, że przedmiotem filozofii prawa są jedynie wartości, czyli filozofię prawa utożsamiają z teorią wartości lub aksjologią.
- **Prawo jest nie tylko ideą i wartością, lecz także bytem relacyjnym, faktem, fenomenem społecznym.** Dlatego też jest rzeczą niebezpieczną uprawiać *czystą* filozofię prawa, bez uwzględnienia socjologii prawa czy też psychologii prawa. Wówczas prawo pozostanie tylko teorią, tzw. *law in the books*, a chyba rzeczą najważniejszą jest to, by żyło, aby było tzw. *law in action (lebendes Recht)* w świadomości prawnej obywatela. W przeciwnym razie pozostaniemy tylko w sferze *Sollen*, a zapomnimy o rzeczy istotnej, czyli o *Sein*. **Pomostem, punktem archimedesowym, w którym dokonuje się przetransponowanie *Sollen* w *Sein* jest sam człowiek.** Jedynie człowiek jest zdolny pojąć znaczenie *Sollen*, uczynić je swoim własnym i urzeczywistnić je w realnym świecie poprzez czyn albo zaniechanie.

Cel filozofii prawa jako nauki

- W filozofii prawa chodzi przede wszystkim o to, aby **wyjaśnić zarówno istotę, jak i istnienie prawa, jego ideę i wartość, ale także prawo jako fakt czy też fenomen społeczny.**
- Filozofia prawa nie może więc być traktowana tylko jako część filozofii ogólnej, jako tzw. filozofia stosowana lub filozofia praktyczna, podobnie jak filozofia kultury czy etyka. Ale jeśli filozofia prawa ma być przedmiotem dla studentów prawa, prawo musi być widziane oczyma filozofa i prawnika (filozofa prawa) albo inaczej — przez pryzmat filozofii oczyma prawnika. Stąd też uprawianie poprawnej filozofii prawa wymaga zarówno studiów filozoficznych, jak i studiów prawniczych.

Termin *filozofia prawa*

- Początki filozoficznych rozważań nad prawem są tak stare jak sama filozofia, jak sama historia ludzkości, ponieważ tam, gdzie istnieje społeczeństwo, istnieje również i prawo. *Ubi societas, ibi ius*.
- **Termin filozofia prawa** (*Rechtsphilosophie*) pojawił się znacznie później, bowiem dopiero w **1798** roku. Po raz pierwszy użył go profesor historii prawa uniwersytetu w Getyndze **Gustaw Hugo** (1764-1844) w swoim dziele *Lehrbuch des Naturrechts als einer Philosophie des positiven Rechts*. Duży wpływ na upowszechnienie terminu *filozofia prawa* wywarło też dzieło **Georga Wilhelma Friedricha Hegla** *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, które po raz pierwszy ukazało się w 1821 r.

Termin *filozofia prawa*

- Przed pojawieniem się terminu *filozofia prawa*, naukę, która zajmowała się tym przedmiotem, określano jako **prawo naturalne** czy też **filozofia prawa naturalnego**. W wiekach średnich filozofią prawa zajmowali się teologowie, którzy teorię o prawie traktowali jako jeden z problemów teologicznych. W czasach filozofii starożytnej Arystoteles i jego szkoła problemy filozofii prawa (nie używając jeszcze nazwy) traktowali jako problemy etyki i polityki.
- **Termin filozofia prawa oznacza fakt powstania nowej gałęzi nauki, która zajmuje się filozoficznym rozważaniem prawa.** W kręgu kultury niemieckojęzycznej panuje termin *Rechtsphilosophie*, chociaż czasem używany jest też termin *Philosophie des Rechts*. W kręgu kultury anglosaskiej używa się terminu *Legal Philosophy* lub *Philosophy of Law*, a lansowany przez niektórych filozofów prawa termin *Jurisprudence* jest używany raczej na określenie nauki prawa czy prawoznawstwa w ogólności czy też teorii prawa.

Termin *filozofia prawa*

- Język francuski używa terminu *philosophie du droit*, język hiszpański — *filosofía del derecho*, a język włoski — *filosofia del diritto*.
- Termin *filozofia prawa* przyjął się także w prawie japońskim. Jest on wynikiem recepcji prawa niemieckiego i niemieckiej filozofii prawa na grunt japoński. Brzmi on *hótetsugaku*, gdzie *ho* oznacza prawo, *tetsu* filozofię, a *gaku* naukę.
- Pod wpływem prawa japońskiego ten sam termin używany jest także w języku koreańskim i chińskim; są to te same znaki chińskie, mające tylko inną wymowę.

Systematyzacja filozofii prawa

- Podjęta tutaj systematyzacja filozofii prawa zostanie przeprowadzona w trzech stopniach, a mianowicie: historia prawa, analiza prawa i synteza prawa.
- **Pierwszy stopień.** Filozofia prawa nie jest nauką, która powstała dopiero dzisiaj. Dlatego też jest rzeczą naturalną, że aby zrozumieć współczesne problemy filozofii prawa, najpierw należy poznać ich historię. Tutaj będzie chodziło przede wszystkim o poznanie **historii myśli prawnej**; tego, co człowiek sądził, myślał o prawie, jak człowiek *filozofował* o prawie. Nie można też pominąć historii rozwoju prawa pozytywnego, instytucji prawnych i systemów prawnych. Badając historyczny rozwój myśli prawnej będziemy się starać ukazać główne problemy filozofii prawa w ich historycznym rozwoju.

Systematyzacja filozofii prawa

- **Drugi stopień.** Następnym stopniem rozważań nad prawem będzie **analiza prawa**. Nikt nie może zaprzeczyć istnieniu prawa jako faktu czy fenomenu społecznego. Zostawiając na boku problemy *techniczne* prawoznawstwa, zajmować się będziemy rozważaniem faktu istnienia prawa, analizą fenomenu prawa. Starać się będziemy pokazywać istotne elementy, które składają się na pojęcie prawa. Przeprowadzana tutaj analiza fenomenu prawa nie będzie analizą stosowaną w naukach przyrodniczych. Przyjmując za podstawę rzeczywistość, rozważając fenomen prawa będziemy się starać poznać jego podstawowe elementy, które stanowią o tym, że prawo jest prawem, na przykład: skuteczność, normatywność, pozytywność prawa. Dlatego też często będziemy się odwoływać do dogmatyki prawa, jako nauki zajmującej się analizą, systematyzacją i wykładnią norm obowiązującego prawa pozytywnego.

Systematyzacja filozofii prawa

- **Trzeci stopień.** Duch ludzki, poszukujący prawdy, nie zadowoli się jedynie analizą prawa, musi przede wszystkim zapytać o istotę i cel prawa. Powstaje pytanie, w jakim związku pozostają zdobyte za pomocą analizy różne elementy wiedzy, jaki sens stanowią jako całość. Wyjaśnienie tego problemu stanowi **przedmiot syntezy prawa**, tj. filozofii prawa *sensu stricto*. Stosowana tutaj metoda badania prawa będzie nie metodą empiryczną, lecz filozoficzną, tzn. metafizyczną.

Filozofia prawa a nauki pokrewne

1. Socjologia prawa

Liczba nauk związanych z filozofią prawa albo liczba nauk pomocniczych filozofii prawa nie jest mała. **Filozof prawa nie może lekceważyć nauk pokrewnych**, ponieważ one dostarczają filozofii prawa materiału do rozważań nad prawem. Szczególną rolę odgrywa tutaj socjologia prawa (*Rechtssoziologie, Sociology of Law*).

Zadaniem socjologii prawa jest przede wszystkim badanie prawa jako rzeczywistości społecznej. Socjologia prawa nie pyta: *dla czego?*; pyta: *co to jest prawo?, jak ono żyje w społeczeństwie?* **Socjologia prawa bada** więc **wzajemną relację pomiędzy prawem a społeczeństwem.** W tym znaczeniu **socjologia prawa ma dwa aspekty**, a mianowicie **aspekt genetyczny i operacyjny.** Genetyczna socjologia prawa bada powstawanie prawa z życia społecznego i dlatego rozumie prawo jako wynik procesów społecznych. Natomiast operacyjna socjologia prawa bada oddziaływanie prawa na życie społeczne i dlatego rozumie prawo jako regulator życia społecznego.

Filozofia prawa a nauki pokrewne

- Twórcy socjologii prawa — **Max Weber** (1864-1920) i **Eugen Ehrlich** (1862-1922) — kładli nacisk na genetyczny aspekt socjologii prawa, to obecnie zwiększa się nacisk na aspekt bardziej praktyczny, tzn. operacyjny. Jednakże oba kierunki badań należą ściśle do siebie. W tym sensie **przedmiotem badań socjologii prawa jest wzajemna zależność prawa i życia społecznego.**
- Socjologia prawa nie bada więc prawa jako sumy obowiązujących norm prawnych, lecz jako prawo żyjące (*lebendes Recht*). A żyjącym prawem są tylko te normy prawne, które się sprawdzą w praktyce prawnej, czyli te, które mogą być przeforsowane. *Sollen* i *Sein* muszą być tutaj identyczne.

Filozofia prawa a nauki pokrewne

2. Jurysprudencja

- Twórcą jurysprudencji jako ogólnej dyscypliny nauk prawnych jest **John Austin** (1790-1859) — prawnik i filozof angielski. Dlatego też jurysprudencje rozwinęła się szczególnie w Anglii i Ameryce jako ogólna nauka o prawie. Jej odpowiednikiem w prawie kontynentalnym jest ogólna teoria prawa (*allgemeine Rechtslehre*).
- Początkowo przedmiotem jurysprudencji była naukowa wykładnia i interpretacja prawa, dlatego też niektórzy teoretycy prawa łączyli ją z hermeneutyką prawa, a ponieważ posługiwała się jedynie metodą formalno-dogmatyczną, przez niektórych była łączona z dogmatyką prawa (*Rechtsdogmatik*). Była również nazywana teorią prawa pozytywnego, gdyż zajmowała się prawem pozytywnym.

Filozofia prawa a nauki pokrewne

- Jak każda dziedzina nauki, tak i jurysprudencja przeszła swoją ewolucję od teorii pojęć prawnych aż do filozofii prawa naturalnego. Dlatego też przez niektórych filozofów prawa anglo-amerykańskiego używana była czasami na określenie treści filozofii prawa.
- **Przedmiotem współczesnej jurysprudencji są teoretyczne rozważania poszczególnych dziedzin prawa pozytywnego, ich uwarunkowania socjologiczne, psychologiczne, a także i filozoficzne.** Jurysprudencja w swoich rozważaniach o prawie posługuje się metodą analityczną, odrzucając metodę metafizyczną.

Filozofia prawa a nauki pokrewne

3. Teoria prawa i inne nauki pomocnicze

- W latach siedemdziesiątych naszego stulecia w Niemczech **na określenie filozofii prawa pojawił się nowy termin *teoria prawa* (*Rechtstheorie*)**. Przez niektórych filozofów prawa używany był zamiennie z filozofią prawa, chociaż byli i teoretycy prawa, którzy teorię prawa uważali za część ogólnej teorii nauki. Faktem jest, że trudno doszukać się w teorii prawa jako nauce jej niezależności. Niektórzy teoretycy prawa twierdzą, że przedmiotem teorii prawa jest rozważanie formalnej racjonalności prawa, zaś problem materialnej racjonalności prawa pozostawiają filozofom prawa.
- Ponieważ teoria prawa nie chce się zajmować rzeczywistym życiem prawa, a chce poprzestać tylko na jego aspekcie formalnym, niektórzy filozofowie prawa określają ją jako naukę bez własnego przedmiotu, jako teorię prawa bez prawa. Osobiście uważam, że **jeśli teoria prawa chce się zająć poważnie badaniem prawa i jego istnieniem, to w konsekwencji jej treść będzie identyczna z filozofią prawa, a pozostanie tylko sama nazwa teorii prawa**.

Filozofia prawa a nauki pokrewne

- Do nauk pomocniczych filozofii prawa zaliczane są także **logika prawna** i **semantyka prawna**. I nauka prawa, i filozofia prawa bowiem muszą przestrzegać podstawowych zasad logiki i semantyki. One służą filozofii prawa w sensie formalnym, a mianowicie do wyciągania poprawnych wniosków z przesłanek i do stosowania właściwej terminologii prawnej.